

КРЕМЗИКОВА С. Ю.

Донецький національний університет

ВИДОВІ КОРЕЛЯЦІЇ ВЕРБАЛІЗОВАНИХ СИТУАЦІЙ АКТИВНОЇ ДІЇ У ДИСКУРСАХ СТАРОФРАНЦУЗЬКОГО ПЕРІОДУ

У статті досліджуються видові особливості вербалізації ситуацій активної фізичної дії у дискурсах старофранцузького періоду. Головну увагу приділено аналізу префіксальних словотвірних рядів дієслів, їх семантичним кореляціям при репрезентації різних етапів батальних дій.

Ключові слова: старофранцузький період, вербалізована ситуація, категорія дієслівного виду, словотвірний ряд, дискурс.

В статье исследуются аспектуальные особенности вербализации ситуаций активного физического действия в дискурсах старофранцузского периода. Особое внимание уделено анализу префиксальных словообразовательных рядов глаголов, их семантическим корреляциям при репрезентации различных этапов батальных ситуаций.

Ключевые слова: старофранцузский период, вербализованная ситуация, категория вида глагола, словообразовательный ряд, дискурс.

The article deals with the aspect features of the verbalized physical action situations in the Old French discourses. The special attention is given to the analysis of prefix word-formation ranks of verbs, their semantic correlations at a representation of various stages of battle situations.

Key words: the Old French period, verbalized situation, verbal aspect, derivational series, discourse.

У лінгвістичних розвідках останніх років звертається увага не тільки на співвідношення смисл – форма, а й на встановлення відношення концептуальної структури до денотата, висловлення до ситуації як фрагмента дійсності. На думку Р. Барта, доки висловлення не включене до будь-якої ситуації, воно щодо дискурсу має тільки пропозиційну функцію; щоб перетворити таку функцію у пропозицію, необхідно піднести її до нового рівня – рівня ситуації. З іншого боку, доки ситуацію не актуалізовано в будь-якому висловленні її не існує, оскільки реальна дійсність та модель ситуації не становлять одне й те саме [1:460]. Ситуація, яка вербалізується через висловлення, може представляти дію, подію, процес чи стан. Структура висловлення визначається функціями або відношеннями між його елементами.

Взаємозв'язок та взаємозумовленість валентності дієслівного предиката та синтаксичної структури речення пояснюються

структурою об'єктивної дійсності. Існують різні типи класифікації предикатів, до більшості з них входять предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати діяльності. Головний клас предикатів становлять дії, які характеризуються найповнішим набором граматичних категорій, а також багатоактантністю, широкою сполучуваністю, великим словотвірним потенціалом та розгалуженою полісемією. Основною опозицією у класифікації дієслів є опозиція дій та станів, або акціональних та статальних дієслів. Оскільки дія імплікує мету, то для неї характерні обставини, які не притаманні стану.

Реальна предметна ситуація може інтерпретуватися в акті мовленнєвої діяльності. У будь-якому дискурсі відбувається пряма чи непряма репрезентація структури реальної предметної (референтної) ситуації: проводиться ідентифікація об'єктів та відношень, притаманних даній ситуації, приписуванням певних ознак. Акт референції робить ситуацію об'єктом дискурсивної дії. Одиницею, що слугує виміром знання щодо дії в когнітивному та лінгвістичному релевантних процесах, виступає пропозиція. Пропозиція розуміється як поняття про клас ситуацій у вигляді узагальненої схеми відношень між предикатом та аргументами поза конкретною їх віднесеністю до будь-якого місця або часу. Вона передуює формуванню предикативності, для якої просторово-часова віднесеність є обов'язковою [2:209]. Вважається, що когнітивний образ предметно-референтної ситуації спирається на знання про предмет, які впливають із попереднього досвіду та вірогідності прогнозування. Такий образ може бути представлений у вигляді моделі – деякої базової структури репрезентації знань про предметно-референтну ситуацію. Мовні знаки слугують упорядкуванню реалій за понятійними категоріями, які не притаманні суті та природі речей, відбивають поняття зовнішнього світу, упорядковують предмети та поняття у відповідності з тим, що називають “принципом подвійного структурування” [3:121–122]. Структурування першого рівня передбачає утворення категорій шляхом абстрагування та встановлення ієрархії між ними. Одним із його етапів є представлення категорій (множини, одиниці, особистості, якості, кількості, посесивності, детермінації, та ін.) як мовних універсалій, що не присутні в кожній мові водночас, не

відзначаються однаковими формальними структурами, але утворюють численні можливі структури, у межах яких кожен елемент посідає своє місце. Завдяки структуруванню другого типу, що має внутрішній характер, мова виступає у вигляді багаторівневих мереж залежностей.

Традиційно в лінгвістичній літературі поняття дії асоціюється з дієсловом та його семантичними типами і категоріями. Дієслово розглядається як конструктивне ядро, організаційний центр речення, як така частина мови, що відбиває певний пласт людського досвіду. Воно тлумачиться як “мовна форма, яка передає певний ментальний зміст і має у внутрішньому лексиконі людини своє власне вербальне і невербальне уявлення, свою репрезентацію” [4:439]; як лексема, що концептуалізує певний фрагмент позамовної дійсності співвіднесеної з “концептом ситуації”, який включає певний набір учасників [5:52]. За допомогою дієслова мовець концептуалізує певний фрагмент позамовної діяльності, зводячи його до “концепту ситуації”, який включає окреслений набір учасників. Одне й те саме дієслово концептуалізує різні ситуації, які втілюються в різних морфо-синтаксичних конфігураціях та розрізняються рангами учасників. Опис значення дієслова, в такому разі, проводиться як відновлення сценарію деякої типової ситуації з її учасниками, їхніми стосунками, подіями, що з ними відбуваються. Кожен учасник ситуації входить у тлумаченні (словниковій дефініції дієслова) до одного або кількох семантичних компонентів, що є семантичним обумовленням його ролі [6:135]. Потенціал дієслова відображає його статус як синтаксичного ядра реченнєвої структури, що визначає набір синтаксичних позицій (пов’язаних з дієсловом членів речення) і прогнозує способи їх морфологічного вираження. Семантичні позиції (або ролі) виконавця дії (агенса) та носія стану (паціенса) визначаються як лівобічні, а інші позиції як правобічні. Це дає підставу тлумачити дієслівну валентність як опосередковану морфологічну граматичну міжрівневу категорію [7]. Дієслово-предикат, семантичний тип якого являє певну смислову структуру, відбиває типові відношення, типові ситуації. Ознаки дії, такі як активність, доцільність, об’єктність, інструментальність притаманні дієсловам, які означають активні цілеспрямовані дії, що

виконуються особою і спрямовані на об'єкт з метою його перетворення.

Категоріальні аспекти вербалізації сигніфікативної ситуації. Категоріальні аспекти, які характеризують висловлення в складі загальної ситуації, виступають у певному конкретно-мовному втіленні, що стосується не тільки засобів формального вираження, а й деяких аспектів змісту. Категоріальна ситуація є одним з проявів загальної сигніфікативної ситуації, “домінантної” за визначенням О. В. Бондарко [8:325]. Остання включає певний комплекс категоріальних ситуацій, зумовлених змістом висловлення та формальними засобами його відображення, що дає підставу розглядати її як аспект діяльнісної ситуації. Діяльнісні ситуації, що вербалізуються у дискурсі, характеризуються комунікативно спрямованими категоріями, зокрема категоріями часу, способу, особи, а також категоріальними аспектами персональності, однократності, ітеративності, тривалості. Вони пов'язані з окремими елементами висловлення і з висловленням у цілому. До когнітивно орієнтованих морфологічних категорій зараховуються, серед інших, категорії дієслівної валентності, дієслівного виду, іменникового числа, іменникового роду [9:31]. Наявність у загальній ситуації, яку відбиває висловлення, цілого комплексу аспектів, що відносяться як до царини мови, так і до царини мовлення, представляють основу вичленовування в загальній ситуації низки окремих аспектів, пов'язаних з тією чи іншою семантичною категорією.

Вербалізація батальної дії в дискурсах старофранцузького періоду. Діяльнісні ситуації, що вербалізуються в дискурсах старофранцузького періоду дієсловами батальної дії, розгортаються через структурно різні словозмінні, словотвірні та тематичні ряди, які формують парадигматичні проєкції. Так, в епічних поемах, куртуазних романах, історичних хроніках репрезентуються батальні ситуації через реалізацію багаточленного словотвірного ряду з вихідним прототиповим дієсловом *batre*, який включає серією префіксальних дієслів: *V-re ---Préf¹-V¹, ---Préf²-V², ---Préf.³-Préf²-V³, ---Préf.*-V**. Вербалізаторами епізодів ситуації битви виступають одноосновні дієслова: *batre* ‘бити’ ---*abatre* ‘збити’, ‘звалити’, ‘вбити’ ---*rabatre* ‘вдарити знову’, ‘відбити удар’; ---*entreabatre* ‘збити один одного’; ---*embatre* ‘встромити ...в’, ‘вбити у...’; ---

combatre ‘битися з ким-небудь’ --- *escombatre* ‘виборювати’, ‘здобувати’; --- *debatre* ‘битися люто, запекло’. Зазначимо, що більшість префіксів, окрім просторово-часових та кількісних значень, актуалізують аспектуальні значення інтенсивності, повторюваності, ітеративності, перфективності / неперфективності, цілісності / нецілісності дії, які з різних боків характеризують дію, що називає твірне дієслово.

Епічний дискурс, представлений поемами “Пісня про Роланда”, “Пісня про Аспремона”, “Пісня про Вільгельма”, “Коронування Людовіка”, “Іпомедон”, “Гормон та Ізембар”, як і інші давньофранцузькі дискурси (куртуазний, історичний, агіографічний), характеризується багаточленними словотвірними рядами, умотивованими дієсловами активної фізичної дії. Дієслова батальної та деструктивної дій, що вербалізують ситуацію протистояння, формують парадигматичні проєкції, які відбивають видові аспекти дії. Нариклад:

а) двочленні ряди типу – V^1 --- *Pref.*¹- V^2

batre --- **a**-*batre*

batre --- **de**-*batre*

batre --- **re**-*batre*

batre --- **com**-*batre*

batre --- **em/en**-*batre*

batre --- **entre**-*batre*

batre --- **es**-*batre*

batre --- **contre**-*batre*

batre --- **por**-*batre*

batre --- **sor**-*batre*

batre --- **tres**-*batre*

batre --- **for**-*batre*

б) тричленні ряди – V^1 --- *Pref.*¹- V^2 --- *Pref.*²-*Pref.*¹- V^3

batre --- *abatre* --- **entre-a**-*batre*

batre --- *abatre* --- **par-a**-*batre*

batre --- *abatre* --- **r-a**-*batre*

batre --- *combatre* --- **es-com**-*batre*

batre --- *combatre* --- **re-com**-*batre*

batre --- *contrebatre* --- **re-contre**-*batre*

batre --- *em/enbatre* --- **r-em** -*batre* .

Словотвірна продуктивність ядерного елемента батальної діяльнійснї ситуації – дієслова *batre*, характеризується його високою активністю у взаємодії зі словотвірними одиницями, зокрема префіксами, що супроводжується творенням нових вторинних дієслів. Репрезентація видових відтінків батальної дії, відбувається через вихідне дієслово *batre*, яке взаємодіє з префіксами й утворює низку префіксальних дієслів: *abatre* ‘збити, звалити, вбити’; *combatre* ‘битися з ким-небудь’; *contrebatre* ‘битися проти когось’; *entrebatre* ‘битися між собою’; *esbatre* v ‘збити, побити’; *debatre* ‘чинити опір, відбватися’; *embatre* ‘вбити, встромити, увіткнути’; *forbatre* ‘битися, побити’; *porbatre* ‘розбити, побити’; *rebatre* ‘битися, бити знову’, ‘відбити(ся)’; *sorbatre* ‘бити(ся) надмірно’; *tresbatre* ‘бити(ся) сильно’. Наприклад: “*Ja ne voldroies por Amiens Qu'a lui te fusses combatuz Si t'an iés tu molt debatuz*” (Charrette, 60); “*Et des galoz el cors l'anbat, Et fiert celui si qu'il l'abat*”; “*Et dient qu'an ceste contree S'est uns chevaliers anbatuz Qui an mainz leus s'est combatuz,*” (Charrette, 2306–2308); “*Que jusques es flans les anbatent. Si que andeus morz les abatent*”; “*Celui qui a lui se combat Lors le fiert si qu'il li anbat L'espee molt pres de la teste*”; “*Si li dit: “Biax filz, car t'acorde A cest chevalier sanz combatre N'est pas ça venuz por esbatre*”; “*Molt vos oi de neant debatre! Fuiiez! Si nos lessiez combatre*” (Charrette); “*Que jusqu'es portes les anbatent, Assez an pranent et abatent.*” (Erec, 2233–2234). “*Ses haubers est ansanglantez, Mout est hurtez et debatuz: Bien i pert qu'il s'est combatuz*” (Erec, 1156–1158).

Висока ступінь активності твірної основи виявляється у сполучуваності вихідного дієслова з двома префіксами і пояснюється необхідністю виділити, підсилити певні аспектуальні відтінки дії, інтенсифікувати процес. Так, префікс *par-*, поєднуючись із префіксальним дієсловом *abatre* (яке реалізує значення *напря́м руху вниз + сильна фізична дія*) актуалізує нове значення повної завершеності дії – *parabatre* ‘розбити вщент, повністю’. Префікс *re-*, поєднуючись з умотивованими вже дієсловами (зокрема, *esbatre*, в якому префікс *es-* реалізує привативне значення “рух зсередини назовні”) надає новому дієслову значення інтенсифікації дії “знищення”, “вилучення” – *resbatre* ‘розбити вщент ще раз’; *rabatre* ‘збити, звалити’; *recombatre*

‘бити, битися знову’. Префікс *es-*, який має привативне значення “рух зсередини назовні, вилучення”, поєднуючись з префіксом *com-* (зі значенням “разом, вкупі”), реалізує значення “здобувати щось з протистояння, боротьби” – *escombatre* ‘виборювати, здобувати’. Префікс *entre-* реалізує значення зворотної дії і, корелюючи з префіксальним дієсловом *abatre*, підсилює значення “напряму руху + сильна фізична дія” значенням реципрокальності – *entreabatre* ‘збити’, ‘звалити’, ‘вбити один одного’.

Ряди з вихідним дієсловом *joster*, які репрезентують батальні ситуації в епічному та куртуазному дискурсах, вербалізують позиції ітеративної дії, поединку, рукопашного бою: *joster* ‘битися близько’ --- *entrejoster* ‘битися один з одним близько’; --- *desjoster* ‘битися поруч’; *rejoster* ‘знову зійтись у битві’; --- *ajoster* --- *desajoster* ‘зійтись на полі бою знову’; --- *forjoster* / *forsjoster* ‘сильно битися’. Словотвірний ряд: *V-er* --- *Préf.¹-V²* --- *P.p.* --- *N-ee* / *joster* ‘битися на списках’ --- *ajoster* ‘зійтись на полі бою’ --- *ajostee* ‘битва, сутичка’ формує парадигматичні проекції в епічному дискурсі, зокрема, в “Пісні про Роланда”.

Регулярними вербалізаторами епізодів батальної дії є префіксальні дієслова, утворені за моделями *V¹ ---Préf¹V²*; *V¹ ---Préf²V³* які, формуючи категоріальну ситуацію, реалізують аспектуальні значення різних способів (родів) дії: взаємозворотної дії – (*s*) *entreferir* ‘завдати удари один одному’; повторної чи зворотної дії – *raferir* ‘вдарити знову, *referir* ‘вдарити знову’, ‘вдарити, відбити’, ‘повернути удар’; дії орієнтованої на іншу дію, її протидію – *contreferir* ‘відбивати’; *deferir* ‘вдарити, відбити’; інтенсивної деструктивної дії, граничної повноти її звершення – *esferir* ‘розбити’; *parferir* ‘розбити вщент, повністю’. Наприклад: “*Que si com eles vont et viennent S'antr'ancontrent et s'antrefierent, Ne tant reposer ne se quierent*” (Charrette, 149).

Отже, мовна репрезентація батальних ситуацій у дискурсах старофранцузького періоду відбувається за допомогою дієслів активної фізичної дії та дієслів деструктивної дії, які корелюють між собою та реалізують (за допомогою парадигматичних проекцій та синтагматичних зв’язків) картини битви. Певну частину їх становлять серії дієслів одного тематичного ряду, словотвірні ряди вторинних префіксальних формувань від вихідного дієслова, які

вказують на додаткові ознаки дії, зокрема відтворюють видові її аспекти – повторюваності, інтенсивності, ітеративності, перфективності / неперфективності, цілісності / нецілісності. Компонентами вербалізованої батальної ситуації виступають і ланки словотвірного багатоланкового ряду, до якого входять суфіксальні похідні іменники, що називають процес, опредметнену дію, її результат (конкретний чи абстрактний), діяча, засіб, знаряддя, предмет – об’єкт пошкодження тощо. Високою регулярністю функціонування у старофранцузьких дискурсах (епічному, куртуазному, історичному, агіографічному) відмічена група акціональних дієслів *batre* ‘бити’, ‘битися’; *combatre (se)* ‘битися з кимось’; *joster* ‘битися близько’; *ajoster* ‘починати битву, сутичку’; *ferir* ‘вдарити, нанести удар’ та інші, які характеризуються загальною архісемою: “активно діяти / протидіяти”, “фізичною дією протистояти іншому”. Вони репрезентують ситуацію протидії певної кількості осіб та корелюють з групою дієслів деструктивної дії: *destruire, desfaire, desconfire, ocire* / ‘зруйнувати’, ‘знищити’, ‘розбити’, ‘вбити’, що включають до своєї семантики потенційні семи “битися”, “бити когось”, “наносити удари”, “лишити життя”.

Систематичний опис сполучувальних можливостей дієслів батальної дії приводить до певних висновків стосовно структури діяльній ситуації, яку вони вербалізують. Семантичними компонентами діяльній ситуації фізичної (батальної) дії є компонент “діяльність”, який тлумачиться через предикат “діяти” – “N діє так, що X стає X¹ (робить щось з ...)” і вербалізується через низку дієслів деструктивної батальної дії. Семантичний актант X – “суб’єкт дії” / агенс обумовлений ознакою предиката “діє”. Такий компонент свідчить про наявність діяльності і є загальним для дієслів фізичної батальної дії. Компонент “перехід”, “зміна об’єкта” відбиває обов’язкову для фізичної дії складову переходу об’єкта до нового стану. Елемент каузації дії – “зміна, яку відчуває X, коли стає X¹, є наслідком дії N”. Компонент “контакт” необхідний у даній ситуації, оскільки йдеться про фізичну дію, яку N застосовує до X. Компонент “намір” пояснює той факт, що N діє за власним бажанням – “N робить щось з X, оскільки хоче, щоб мав місце перехід X до нового стану”. Компонент “єдності часу” – “діяльність N та зміна X на X¹ відбувається в одному й тому часовому

інтервалі”. Компонент “єдності місця” вказує на те, що N та X знаходяться в одному й тому ж місці. Аналіз батальної ситуації свідчить про те, що виходячи з характеру діяльності, суб’єктом дії є людина, однак наявність компонента “контакт” робить можливою появу компонента “інструментальний засіб”, “зброя” як керованого людиною виконавця дії. Наявність у семантичній структурі ситуації компонента “об’єкт дії” вказує на зв’язок акціональності та перехідності. Сценарій денотативної батальної дії розгортається як послідовність епізодів, які представлено у певній мовній упаковці, згідно з потребами системи мови. Розчленування сценарію на ситуації приводить до відбору певних пропозиціональних структур (суджень), які визначають різні аспекти ситуації, втілених у нетотожні мовні форми окремих граматичних та словотвірних категорій. Вербалізація діяльнісних ситуацій відбувається через акціональне дієслово, що називає батальну дію, похідні одноосновні дієслова, які відтворюючи різні аспекти батальної дії, представляють її (дію) як конкретну динамічну чи статичну сутність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Лингвистика дискурса / Ролан Барт; [пер. с франц. С. Зенкина] // Система моды. Статьи по семиотике культуры. – 2004. – С. 456–462.
2. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Наука, 2005. – 416 с.
3. Ажеж К. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки / Клод Ажеж; [пер. с франц.]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
4. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка. Избранное 1988–1995 / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Индрик, 2003. – 696 с.
5. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Елена Викторовна Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 607 с.
6. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей “смысл-текст” / И. А. Мельчук. – М. : Наука, 1974. – 314 с.
7. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
8. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка / А. В. Бондарко. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
9. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
10. Charrette : Chrétien de Troyes. Le Chevalier de la Charrette (Lancelot). Edition du texte par K. D. Uitti. – Paris : Bordas, 1989. – 7134 octosyllabes. – 150 p.
11. Erec : Chrétien de Troyes. Romans. Erec et Enide. Edition et traduction de Jean-Marie Fritz, d’après le manuscrit BN fr. 1376. – P. : Librairie Générale Française, 1994.
12. Кремзикова С. Ю. Словотвір та дискурс: діяльнісні ситуації у старофранцузькій мові: [монографія] / Світлана Юхимівна Кремзикова. – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2010. – 512 с.
13. Rol. : La Chanson de Roland / éditée par G. Moignet. – [2-e éd. revue et corrigée]. – Paris : Bordas, 1971.